

občine Škofja Loka. Skozi program praznovanja smo spremljali delavnost slovenskega človeka, ki si je na škofjeloškem ozemlju krojil usodo sam — kot tlačan z vilami in kmečkim orodjem v kmečkih uporih, kot okupiranec s puško v rokah, pa tudi z golimi rokami, z iznajdljivostjo, požrtvovalnostjo in tovarištvom. Po osvoboditvi pa je požgane in porušene domove spreminjal v naselja, kakršna imamo danes. Primerjava opravljenega dela s postavljenim okvirnim delovnim progra-

mom pa prikazuje, da so bila vsa predvidevanja realizirana in celo presežena.

Opomba: V navedenem sestavku sem samo v skopih obrisih orisal praznovanje velikega jubileja. Sistematičen prikaz dela vseh, ki so s svojo dejavnostjo prispevali k praznovanju 1000-letnice, pa bi bilo možno opisati samo v posebni dokumentacijski publikaciji. Zato se tistim organizatorjem programov, ki jih nisem posebej omenil, opravičujem.

Lojze Malovrh

MUZEJSKA ZBIRKA V ŽIREH

Po dobrih treh letih pripravljalnega dela žirovskega pododbora Muzejskega društva in s pomočjo sodelavcev Loškega muzeja v Škofji Loki ter ob finančni podpori nekaterih žirovskih podjetij in ustreznih dejavnikov v občini so v Žireh 14. oktobra 1973 odprli lokalno muzejsko zbirko. Z njo so se Žirovci delovno pridružili praznovanju tisočletnice Škofje Loke.

Misli na oživitve muzejske dejavnosti v Žireh

Žirovci se ne morejo ponašati z mogočnimi ali s starodavnimi zgodovinskimi spomeniki, vendar so posamezniki sami zase ali v pogovoru s podobno mislečimi prišli do spoznanja, da bi bilo potrebno ohraniti tudi drobne priče o preteklosti te kotlinice. S tem bi ji dali primerno spoštovanje, sedanjemu mlademu rodu pa pomagali razumevati. Ker sta do nedavna dajali Žirem pečat predvsem dve gospodarski panogi, čevljarstvo in čipkarstvo, so se misli ustavljale največ pri tem, kako bi ob sicer nujnem moderniziranju čevljarstva in usihanju čipkarstva zagotovili spomin na njuno žirovsko tradicijo in krajevne posebnosti.

Misli na to so se še okrepile ob proslavi tridesetletnice škofjeloškega Muzejskega društva, ko je bil kot najvidnejši rezultat dejavnosti njegovega pododbora v Železnikih odprt nov oddelek loškega muzeja. Prav tedaj so predstavniki društva in muzeja izrazili upanje in željo, da bo v Poljanski dolini morda prav v Žireh ustanovljen enak pododbor in čez čas kak oddelek, ki bi bil povezan s škofjeloškim muzejem, kar so nekateri prisotni Žirovci z veseljem pozdravili.

Podobni glasovi so bili na obeh straneh:

v Žireh in Škofji Loki. Le združiti in uskladiti bi jih bilo treba ter enotno usmeriti.

K temu je, čeprav še osamljeno, skušal prispevati članek Razmišljanje o ustanovitvi podružnice škofjeloškega Muzejskega društva (avtorica M. S.: Delo, življenje. Glasilo tovarne Alpina Žiri. XI. letnik št. 8, Žiri 15. nov. 1969, str. 13—14), ki je nastal kot sad pogovorov z domačini (npr. z Milošem Mlinarjem, Janezom Sedejem, Alfonzom Zajcem) in še posebej spodbujen s sorodnimi mislimi članov Muzejskega društva in delavcev Loškega muzeja v Škofji Loki na omenjeni proslavi.

Za oživitve spomina na tipajoče začetke in na ilustracijo še neuskkljenih težej navedimo iz njega naslednje: »... Da bi se pa ta želja uresničila, moramo sami najprej poprijeti za delo. Treba bi bilo ljudi — ustanovni odbor — ki bi se povezal z odborom loškega Muzejskega društva in ustreznimi organi, da bi mogli dobiti primeren prostor ali morda stavbo, ki bi bila tudi kulturnozgodovinsko zanimiva, in denar za odkup predmetov. Delal naj bi propagando, da bi prebivalci morda take stvari tudi podarjali in bi mogel pri nas res kmalu zaživeti »šušarski muzej«. V tem muzeju oziroma oddelku loškega muzeja bi bila največja pozornost posvečena začetku in razvoju čevljarstva v naši kotlini do ustanovitve tovarne Alpina. Tako bi pomembno ponazarjali preteklost kraja...

Morda bi tak muzej obsegal po dogovoru s škofjeloškim muzejem še kak drug oddelek iz gospodarstva ali kulture, ki sta značilna za Poljansko dolino. Če bi mu pridružili še drobno zbirko naših slikarjev samoukov, bi njegovo vrednost precej povečali.

Stara šola v Žireh, kjer je nastanjena žirovska muzejska zbirka. (Foto Ciril Stanonik.)

Dela bo dovolj, le dobre volje je treba... Sedaj se, četudi že največ na podstrešjih, še najdejo kakšni predmeti — ostanki čevljarjskega orodja, kot so: šila, smola za dreto, »rišpati«, kneftr« itd., morda slike delavnic in dokumenti o njihovem delovanju, pa delovnem dnevu čevljarjev do samih »na roko« delanih gojzarjev, »šihtavcev« in ljudi, ki vedo za vse to orodje domače izraze. Spominjajo se še tudi iz svojih izkušenj, kako so take čevlje delali, in še drugih stvari, ki jih je pomembno ohraniti.«

Če smo kritični, opazimo, da v članku niti z besedo ni omenjeno čipkarstvo. Ker pa je bila čipkarska zbirka urejena že v Zeleznikih, se je zdela njena ureditev v Žireh vprašljiva, zato molk o njej.

Stik z loškim muzejskim društvom in Loškim muzejem je nastal kmalu po srečni seznanitvi s takratnim urednikom Loških razgledov in dolgoletnim podpredsednikom omenjenega društva prof. Francetom Planino pozimi l. 1970. Živo se je zanimal za kulturne razmere v Žireh in z veseljem poslušal poročila o želji domačinov, da bi tudi pri njih zaživele muzejska dejavnost.

Tako je bil 20. maja 1970 z njegovim posredovanjem in na uradno pobudo Muzejskega društva sklican v Zadružnem domu v Žireh širši sestanek, ki so se ga udeležili predstavniki iz Škofje Loke (predsednik Muzejskega društva dr. Pavle Blaznik, podpredsednik prof. France Planina, ravnatelj Loškega muzeja Andrej Pavlovec, predstavniki družbenega in političnega življenja: predsednik občine Zdravko Krvina, podpredsednik Lojze Malovrh, Andrej Bolčina, Milan Žakelj) in Žirov (dr. Karel Bernik, predsednik SZDL krajevne skupnosti Žiri Franc Kavčič, predsednik krajevne skupnosti Žiri Viljem Kavčič, direktor tovar-

ne Alpina Žiri Izidor Rejc, slikar Janez Sedej, Marija Stanovnik in Alfonz Zajec).

Na njem sta dr. Blaznik in prof. Planina prikazala vlogo in pomen Loškega muzeja, Muzejskega društva in muzejske dejavnosti sploh, tov. Krvina je navedel naloge žirovske podružnice tega društva, tov. Pavlovec je nakazal profil zbirke, tov. Rejc je predlagal, naj bi ljudi seznanili o namenu in pomenu krajevne muzejske zbirke, da bi se začeli zanimati in pomagali iskati vire. Opozoril je tudi na skrajni čas za zbiranje gradiva, saj je starejših, ki poznajo stari način dela in življenja vedno manj, mlajši pa predmete muzejske vrednosti pogosto zametujejo kot nevedne; tov. dr. Bernik je pripomnil, da bi bilo treba k dejavnosti povabiti tudi šolo. Po teh in drugih prikazih in mnenjih so navzoči sklenili, da se ustanovi v Žireh podružnica Muzejskega društva in začne pripravljati muzejska zbirka, ki bi obsegala čevljarstvo in čipkarstvo. Pozneje bi jo dopolnila še galerija žirovskih slikarjev samoukov. Predvidoma naj bi zbirko odprli ob praznovanju tisočletnice Škofje Loke.

Pripravljanje muzejske zbirke

Že na ustanovnem sestanku so se domačini zedinili, da bi bil najprimernejši prostor za nastanitev muzejske zbirke v stari šoli v starem delu Žirov. Po srečnem naključju sta se prav tedaj izpraznila v njej prostora, ki ju je dobil v upravljanje žirovski muzejski pododbor. Treba ju je bilo primerno pripraviti za ureditev zbirke. Bilo je precej dela in stroškov.

Požrtvovalni in pridni zbiralci, v glavnem člani žirovskega pododбора Muz. društva, so zbrali po hišah bivših čev-

V Bendetovi hiši v Novi vasi št. 13 je Franc Kopač (1810—1882) osnoval žirovsko čevljarjsko obrt. (Po sliki Ivana Gluhodevova. Foto Ciril Stanonik.)

ljarskih mojstrov in združnikov toliko predmetov, da bi lahko oba prostora zaslegla čevljarška zbirka. Po drugi strani pa se je pokazalo, da bi lahko oba prostora zavzela čipkarska zbirka, za katero sta največ prispevala v začasno ali trajno last domačin Dane Primožič in prijatelj Žirovcev Božo Račič.

Po prvem oklepanju, ali naj ima prednost čevljarška ali čipkarska zbirka, je bilo sklenjeno, naj se pripravita obe zbirki v razpoložljivem obsegu.

Po treh letih požrtvovalnega dela članov žirovskega pododbora Muzejskega društva in ob širši družbeni podpori so se pokazali prvi sadovi nove kulturne dejavnosti v Žireh. Naključje je naneslo, da so bili v tem času objavljeni prvi prispevki prav o panogah, ki ju predstavlja žirovska muzejska zbirka. Pri tem pa ne smemo prezreti Leandra Mlinarja iz Žirov, ki si je že dolgo prej prizadeval zvedeti čim več o žirovskem čevljarstvu in je tako ohranil mnogo pomembnih podatkov, ki so bili dragocena osnova za muzejsko čevljarško zbirko.

Ob dokajšnjem zanimanju domačinov in kulturnem programu ter zavzetem nagovoru predsednika Muzejskega društva iz Škofje Loke dr. Pavla Blaznika je muzej odprl predsednik Krajevne skupnosti Ziri Franci Pertot.

Žirovska muzejska zbirka je razporejena v štirih prostorih: delno v veži v pritličju in v veži in dveh sobah v prvem nadstropju »stare šole« v Žireh. V manjši sobi je čipkarska zbirka, ostalo zavzema čevljarška.

Čevljarstvo

Žirovska muzejska zbirka o čevljarstvu prikazuje zaradi pomanjkanja prostora v glavnem njegovo zgodovino.

Razvijalo se je samostojno, neodvisno od škofjeloškega, ki je bilo organizirano cehovsko. Čeprav najdemo prve omembe čevljarjev na Žirovskem že v urbarjih loškega gospodstva iz l. 1501 in 1560, je ta tradicija mlada, saj segajo bistveni začetki šele v drugo polovico 19. st., ko so njegovi začetniki Franc Kopač (1810 do 1882), »Bende« iz Nove vasi, njegova sinova Janez in Tomaž ter Jakob Burnik, »Ganza«, delali po hišah. Po marčni revoluciji l. 1848 so razmere prisilile žirovske fante in može, da so odhajali na delo v slavonske gozdove in madžarske rudnike. Zaradi posebnih zemljepisnih in vremenskih razmer so se žirovski čevljarji trudili, da bi napravili temu ustrezno obutev. Njeno kvaliteto so opazili tudi

delavci iz drugih krajev in jo začeli naročati zase.

Zaradi vedno večjih naročil se je vedno več Žirovcev začelo ukvarjati s čevljarstvom in okrog l. 1880 je ta obrt začela postajati pomembnejša. Podjetnejši so začeli ustanavljati delavnice, v katerih je iskalo delo vedno več pomočnikov in vajencev.

L. 1907 je bila ustanovljena zadruga rokodelskih in dopuščenih obrtov, v katero se je od l. 1907 do 1940 včlanilo nekaj čez 300 čevljarških mojstrov in pomočnikov. Na preskrbo z boljšim orodjem in lepšo izdelavo so precej vplivali tečaji za čevljarške mojstre, od katerih je bil prvi l. 1907. Naslednje leto je bila ustanovljena na pobudo učitelja Kumrška Čevljarško gospodarska zadruga na Dobračevi, ki je pospeševala dejavnost svojih članov s skupnim poslovanjem, nakupovala usnje, orodje, čevljarške potrebščine, skrbela za prodajo izdelkov in strokovno izobraževanje. V letih 1908—1910 je ustanovila tudi Čevljarško obrtno šolo.

Pred prvo svetovno vojno so čevljarji ponujali svoje izdelke po sejmih, nato pa so izdelovali vedno več po naročilih, posebno za Madžarsko in Slavonijo. Med prvo svetovno vojno je bila večina čevljarjev v vojski.

Najboljši časi so bili za žirovsko obrtniško čevljarstvo od konca prve svetovne vojne, ko so začeli kupovati žirovske čevlje gozdni delavci, rudarji, delavci na žagah in v tovarnah v Srbiji in Bosni, do velike gospodarske krize l. 1929. Tedaj je bilo v Žireh okrog šestdeset čevljarških delavnic, posebno močne so bile pri Gantarju v Novi vasi, pri Zajcu in bratih Naglič v Stari vasi. Da bi laže konkurirali, so se finančno šibkejši čevljarji združili v zadruga: l. 1931 Postolarska zadruga in zadruga Sora, l. 1934 Produktivna čizmarska zadruga, l. 1936 pa so

Del muzejske zbirke s čevljarškimi potrebščinami. (Foto Ciril Stanonik.)

reorganizirali Čevljarstvo gospodarsko zadrugo.

Ročno delo je v tem času počasi prehajalo v strojno, začela se je prodaja po trgovinah.

Med NOB je delo zastalo, veliko čevljarjev je nadaljevalo delo v partizanskih čevljarstvih delavnicah IX. korpusa. Tudi v Žireh se je organizirala partizanska čevljarstva zadruga, v kateri je delalo okrog štirideset čevljarjev za partizansko vojsko in gospodarsko komisijo OF.

Zirovski čevljarji so se 1945 takoj po osvoboditvi združili v zadrugi Čevljarna Žiri, ki je izdelovala obutev za vojake in delavce. Ustanovili so tudi vajensko šolo s teoretičnim in praktičnim poukom, ki jo je vzdrževalo podjetje samo z lastnimi sredstvi. L. 1947 je Čevljarna prestopila iz združenega v državni gospodarski sektor z imenom Tovarna športnih čevljev Žiri, ki je dobila avg. l. 1948 svoje poslopje. L. 1952. je dobila današnji naziv: Alpina, tovarna čevljev, Žiri.

V čevljarstvo zbirko vodijo vrata, ki so pri Matičku na Dobračevi do nedavna oznanjala, da se je nekdanj pri hiši opravljala čevljarstva obrt. Vrata namreč niso okrašena z različnimi živalskimi ali rastlinskimi rezljanimi figurami, kot je to sicer pogosto, ampak s tipičnim emblemom čevljarstva obrti — škornji. Tako je čevljarji mojster Matija Zajc l. 1901. kot kaže napis na okviru (M1901Z) domiselno izbral estetsko funkcijo glavnega hišnega vhoda za prikaz svoje dejavnosti in učinkovito reklamo.

V prvi vitrini na levi strani so razstavljeni dokumenti o začetkih žirovskega čevljarstva, od katerih je posebno opazna vizitka Jakoba Burnika — »Ganze«, enega prvih čevljarstvih mojstrov. Iz različnih poslovnih dokumentov (npr. ceniki, obvestilo o zaščiti firme, idr.) zveemo marsikateri podatek o času ustanovitve posameznih čevljarstvih delavnic, tako pri Matičku na Dobračevi l. 1893, pri Zajcu na Dobračevi l. 1902, Gantarju v Novi vasi l. 1906. Sem sodi tudi Cenik Združenih čevljarstvih mojstrov v Žireh iz l. 1907 in pravila Čevljarstvo gospodarske zadruga na Dobračevi. Tu vidimo tudi eno najstarejših fotografij žirovskih čevljarstvih vajencev Obrtne čevljarstvske šole, ki je bila ustanovljena l. 1908—1910. Posebna dragocenost je pomočniško spričevalo, ki si ga je pridobil l. 1891 Jakob Strlič. V njem njegov mojster Jakob Burnik poleg nujnih osebnih podatkov daje naslednjo oceno: »Oni isti se je vedno vrlo pridnega delavca, preprostega človeka in pobožne-

ga kristjana izkazal, vsled tega se za more on kot čevljarstvi pomočnik vsakemu mojstru najtoplejši priporočati.«

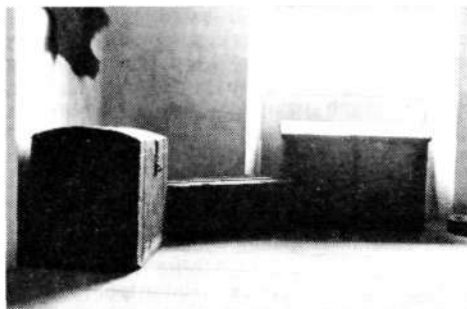
V drugi vitrini so razstavljene fotografije stavb prve Čevljarstvske gospodarske zadruga na Dobračevi, Sore, Postolarske zadruga v Stari vasi, udeležencev pri krojevalnega tečaja in drugih čevljarstvih tečajev iz l. 1924 oz. l. 1934, ceniki, reklame, tiskovine zasebnih čevljarstvih mojstrov Ivana Kopača (Beštrovca), bratov Naglič (Arharjevih), Albina Kopača (Bineta), Ivana Kopača (Balantača), Gantarja in zadruga Sora. Priložene so tudi štampljke zasebnih čevljarstvih mojstrov in združenih delavnic.

V naslednjih dveh vitrinah pritegne pozornost čevljarstvo orodje. Nekaj je značnega, vendar prirejenega za čevljarstvo obrt, npr. čevljarstvske škarje, noži, klešče, kladivo... Drugo je omejeno izrecno na čevljarstvo: zobčarji, gladilniki, strgači. Imena zanj so bila močno pomembna, npr. »cikhline«, »štufar«, »funglc«, »ambulus«, »lauf«. Tu vidimo kljuko za snemanje kopit, ščetine za šivanje z dreto, naročnike, ki jih je rabil čevljar pri ročnem šivanju, da se mu dreto ni zaječalo v dlani, ko je moral zategovati. Poleg tega je tu orodje za vdevanje gumbov in rinčic, priprava za zakovičenje rinčic, luknjač, okrasni luknjači, sekanci za kovanje peta, žebli za kovane čevlje, podkvice za pete, varovalke za smučarske čevlje, ščitniki zanje, planinčarji-krivci, ki so izdelki prve žebljarske in železobortne zadruga v Kropi in Kamni Gorici.

Zadnja vitrina je posvečena tovarni Alpini v Žireh. V njej vidimo kopijo odločbe iz l. 1947 o ustanovitvi tovarne čevljev Alpina, fotografije prvih vajencev Alpine in poslopja, nekaj primerkov tovarniškega glasila Delo-življenje, kjer lahko vidimo tudi fotografije vseh dosedanjih direktorjev Alpine od njene usta-

Učno spričevalo čevljarstvskega pomočnika. (Foto Ciril Stanonik.)

Čevljarjska sejmarska skrinja. (Foto Ciril Stanonik.)

novitve: Vinko Govekar (1947—1948), Mihael Švab (1948—1949), Andrej Cvetko (1949—1951), Anton Peternelj (1952—1955), Alojz Filipič (1955—1966), Izidor Rejec (od l. 1966 dalje).

Najbolj avtentično je v desnem kotu sobe prikazan čevljarjev delovni prostor. Na okrogli delovni mizici, visoki okrog 70 cm s premerom 1 m, je razporejeno vsakovrstno orodje, ki so mu čevljarji zaradi množine rekli kar »šara«. Ob njej so trije čevljarjski stoli, pri katerih bi star žirovski čevljar opazil, da je le eden oblikovan po sedalu, kar je njihova tipična žirovska posebnost (zatrjevali so, da se na njih udobneje sedi in tako lažje dela), eden je popolnoma raven, medtem ko ima drugi obliko rahlo nakazano. Poleg je zabojček (»skrinca«) za shranjevanje orodja s posebnimi predalčki za lesene klinge (»cveke«), škafor za vodo, v kateri so močili trdo usnje, da se je lažje upogibalo, »knehtra« (posebno nevarna nagajivim otrokom), stelaža s kopiti, »balhi« in »rišpati«, ki so služili za oblikovanje in sešivanje gornjih delov obutve. Ne manjka tudi panja (»čole«) za pribijanje rinčic, drete in »štrajfeznika«, s katerim so dreto uganjali, to je osmolili in predrgnili z voskom, da je bila primerna za čevljarjsko uporabo. V steni poleg je tudi kljuka, na kakršne se pri takem delu nataknili dreto. Zraven visi še nepogrešljivi čevljarjski predpasnik. Manjka samo še človeka, ki bi vneto prijel za delo.

Na stenah od leve proti desni poživljajo zrdušje slike in fotografije z motivi žirovskega čevljarstva: slika čevljarja pri delu, katere avtor je domačin Franjo Kopač. Nastala je pred II. svetovno vojno in so jo imeli pri Zajcu. Avtor usnjene lep-ljenke poslopja Alpine Žiri je slikar samouk Jože Peternelj. Posebno zanimiva je reprodukcija svetnikov sv. Krišpina in Krišpinijana, ki sta po ljudskem izročilu

zavetnika čevljarjev. Med vsem tem pa zavzema častljivo mesto učno spričevalo Jakoba Strliča iz Žirov, ki je bilo izdano l. 1890.

Na tleh so razstavljeni pripomočki, s katerimi so si čevljarji že olajševali ročni način dela; od leve proti desni sledijo: dva strojčka za rezanje okvirov, strojček za zobčanje, podstavek za pribijanje pete, stiskalnica za lepljenje podplatov in priprava za pribijanje pete na žensko obutev. V pedagoško čevljarjsko področje sodi odlitek deformirane noge. Čeprav neposredno s čevljarstvom ni povezan, je vendar našel tu ustrezno mesto tudi »zajec«, lesena priprava za sezuvanje škornjev.

Gotovo vzbujata veliko pozornost čevljarjskih strokovnjakov in priložnostnih obiskovalcev dve vitrini, v katerih si lahko ogledajo primerke tridesetletnega uspešnega dela Alpine. V prvi je prikazan v glavnem razvoj težke obutve: sloves je žirovskim čevljarjem prinesla predvsem kvaliteta zbitih delavskih čevljev. Sledječ razvoju čevljarstva v svetu, so si osvojili izdelavo gojzarjev, šivanih čevljev, nakar je ob vse večjem zanimanju za smučarski šport in vse hušji domači konkurenci tovarna začela izdelovati športno obutev. Tu lahko vidimo model čevlja, s katerim je najpomembnejše žirovsko podjetje zaslovelo v skandinavskih deželah, in različne načine izdelave, s katerimi so iskali nove oblike smučarske in druge športne obutve. Spreminjala sta se način dela in material. Npr. ročno vlečenje drete so zamenjali stroji. Korenitate spremembe so se v tehnologiji izdelovanja smučarskih čevljev začele z uporabo plastike. Naravno usnje je zamenjala nepremočljiva umetna PVC folija, preizkušali so tudi nove zaklopke. Zahtevnejša obutev za smučarje se je pomembno uveljavila na svetovnem tržišču, npr. pancerni, kakršni so se uveljavili na ameriškem in kanadskem trgu, ali čevlji za smučarske teke, ki so se uveljavili na svetovnih tekaških progah. Vrhunski dosežek v izdelavi smučarskih čevljev pa je dvojni smučarski čevelj. Lupina — šala (zunanj zgornji del) je iz trdega poliuretana, notranji čevelj pa je izdelan na klasičen način izdelovanja gornjih delov.

Druga vitrina predstavlja razvoj lahke obutve. Žirovski čevljarji so zasledovali čevljarjsko modo že pred II. svetovno vojno, o čemer priča npr. moški polčevljev z zahtevano francosko obrobo v okvirno šivani izdelavi. To se je okrepilo po osvoboditvi, kar potrjuje obutev po različno oblikovanih kopitih s petami različnih vi-

šin in oblik. Ogleđamo si lahko, kakšni modeli so bili cenjeni v Sovjetski zvezi (okvirno šivani s crep gumo), primerke ženskih škornjev različne izdelave, salonce, otroški čevlji v pestrih barvah, ženske sandale, kar je predstavljeno kot kvalitetna lepljena obutev, ki se je pričela z uporabo neoprenskega lepila.

Posebna zanimivost sta v zbirki salonka, ki ima gornji del čipkan z zlato nitko na rjavi podlagi, in čevlji izpod Himalaje, ki ga je podarila tovarni Alpini slovenska alpinistična himalajska odprava.

Ceniki in druga poslovna dokumentacija žirovskih čevljarjskih mojstrov. (Foto Ciril Stanonik.)

K čevljarjski zbirki sodijo tudi čevljarjski stroji, ki so jih nabavljali podjetnejši čevljarji že pred II. svetovno vojno, tovarna Alpina pa jih je sedaj že nadomestila z boljšimi. Najprej nas pri vstopu spodaj v veži pozdravijo stroj za šivanje podplatov, stroj za pribijanje pet, stroj za sekanje spodnjih delov, stroj za cvikanje konic, v veži v prvem nadstropju pa stroj za vdevanje rinčic, ročni stroj za rezovanje podplatov, šivalni stroj za šivanje gornjih delov, priprava pa stiskanje podplatov. Poleg tega je tu omara za vzorce (modele čevljev) in evidenčne knjige, npr. knjiga paketov, v kakršno so čevljarji vpisovali pakete, kadar so pošiljali naročnikom čevlje po pošti, če jih niso vozili ponujati po sejnih v velikih sejmarjskih skrinjah, od katerih lahko kar tri vidimo tu. Razlikujejo se le po velikosti, drugače pa so podobno izdelane: iz lesa, okovane in z izbočenim pokrovom, da se je z njih odtekala voda ob dežju. Na podolžnih straneh so ročaji zaradi lažjega prekladanja, zaradi varnosti pa so opremljene s »taško« (ključavnico). Tudi je tu svojevrstna redkost: losovna koža, ki jo je prav tako prinesla pred leti slovenska alpinistična odprava Himalaje.

Čipkarstvo

Pri kratkem zgodovinskem pregledu čipkarstva zvemo, da izvira s Kitajske, od koder se je preko nekdanje Rusije in Mongolije preneslo na zahod. Z Bližnjega vzhoda in jugovzhoda je po morski poti prišlo do odjemalcev v Italiji, ki je postala posredovalka med vzhodnimi in jugovzhodnimi deželami, ne pa proizvajalka, kot pogosto napačno navajajo.

Začetki slovenskega čipkarstva segajo v šestnajsto stoletje. Gojili so ga po gradovih in samostanih, na kar spominjajo tudi nekateri prizori na freskah, npr. v cerkvi Sv. Primoža nad Kamnikom in v Crngrobu. Z izdelki so okrasili slavnostna cerkvena in plemiška oblačila, pa tudi posteljno, telesno in namizno perilo. Čipkarstvo je bilo v tem času prepuščeno samo sebi, za njegov strokovni razvoj pa je v duhu s prosvetljenjskimi idejami poskrbela cesarica Marija Terezija, ki je z Dunaja pošiljala izučene učiteljice čipkarstva v Ljubljano in Idrijo, kjer se je sicer širilo že od šestnajstega in sedemnajstega stoletja dalje, ko so prihajali v Idrijo z rudarji iz čeških Sudetov tudi njihove žene in so se domačinke naučile klekljati od njih.

Po doslej znanih podatkih se je čipkarstvo začelo v Žireh v drugi polovici devetnajstega stoletja, po ustnih virih okrog l. 1868. Sprva so čipke prodajali s krošnjarenjem, ki ni nikoli dokončno izumrlo, čeprav so se s prodajo čipk pozneje ukvarjali tudi trgovci. Prvi je začel z njimi trgovati že l. 1896 domačin A. Primožič, kar priča, da je moralo biti čipkarstvo že močno razširjeno, sicer bi ne bilo v članku že l. 1889 (L. Božič: Žiri, Logoško okrajno glavarstvo. Logatec 1889, str. 102) omenjeno, da »se razen kmetovanja ljudstvo peča z rokodelstvom (kar verjetno meri na čevljarstvo, op. MS) in ženske narede veliko čipk«.

Medtem ko so se prve žirovske čipkariče hodile učiti klekljanja v Idrijo, so bili konec 19. st. že organizirani krajši tečaji, ki so nato v dvajsetem stoletju prerasli v pravo stalno čipkarsko šolo, kjer so se dekleta izvedeno naučile te obrti. Prva šola takšne vrste je bila prvi Kamnškovi v Novi vasi pri Žireh. Med strokovnimi učiteljicami je bila najbolj spoštovana in strokovno usposobljena Leopoldina Pelhanova, ki je od 1906 do 1941 izučila nove in nove generacije čipkaričev prav v času, ko je bilo čipkarstvo v največjem razcvetu. Hkrati s tem se je klekljarska spretnost prenašala iz roda v rod še v drugih družinah, saj so začeli z

Del muzejske zbirke z opremo, ki je potrebna pri klekljanju. (Foto Ciril Stanonik.)

njo otroci že v starosti okrog petih let, le da so jo fantiči navadno pozneje opustili.

V začetku našega stoletja je znalo klekljati v Žireh okrog dvesto ljudi, s čipkarsko šolo pa je njihovo število naraslo na dva tisoč. L. 1938 jih je bilo okrog dva tisoč petsto. Med prvo svetovno vojno je nastal zastoj, po njej pa se je posebno razmahnilo, ko je I. Vogelink, ki je že od l. 1906 na Dunaju zavzeto deloval za razširitev in dvig čipkarske obrti, l. 1919 ustanovil Državni osrednji zavod za žensko domačo obrt v Ljubljani. Njegov naslednik Božo Račič je od l. 1923 do 1946 delo uspešno nadaljeval in tedaj so naše čipke zaslovele daleč po svetu.

Po osvoboditvi l. 1945 je Kmetijska zadruga Žiri ustanovila čipkarski oddelek, katerega izdelke je kupovalo trgovsko podjetje za domačo obrt Dom v Ljubljani. L. 1952 je prav ta zadruga priredila čipkarski festival z razstavo in tekmovanjem med čipkarskimi zadrugami, pod pokroviteljstvom predsednika za prosveto in kulturo B. Zihlerla. Pozneje je poslovalnico prevzelo podjetje Dom. Čez nekaj časa se ji je pridružila še poslovalnica Čipka iz Idrije, ki je spodbujala zdravo konkurenco.

Najbolje je, da si začnemo čipkarsko zbirko ogledovati na desni strani, tam, kjer je na mizi, pregrnjeni s klekljanim prtom, vse, kar rabi klekljarica pri svojem delu: V jerbasu je punkelj (»povšter«), ki je napolnjen z žaganjem. Nanj je pripet vzorec (»papirc«) z nedokončano čipko. Sem sodijo poleg nepogrešljivih s sukancem navitih klekljnov, po katerih je delo dobilo ime, tudi bucičke (navadne in glavčne) in kvačka (»jehtalca«). Manjka samo še spretnih in pridnih rok. Te vidimo na povečani fotografiji, ko je pri tem delu domačinka Francka Gladek.

Posebno pomembni pripravi sta motovilo, kamor so nadelj svitek (»štreno«, »mežl«) sukanca, kadar ga je bilo treba naviti na klekljne oz. po domače »nasukati klekljne«, in kolovrat, ki je svojo prvotno funkcijo priprave za predenje zamenjal s pripravo za navijanje. Sukanec je moral biti lanen, različnih debelin in barv. Osnovna je sicer bela, toda pogosto so bili toni na rjavo, sivo in rumeni.

Na steni pritegnejo pozornost obiskovalca izvrstne fotografije čipk iz albuma čipk, ki ga je izdal l. 1939 Državni osrednji zavod v Ljubljani. Tu lahko spoznamo njihovo izredno bogato terminologijo, ki se je naslanjala na uporabne motive in okraske (ornamente) v čipkah, rabo, obliko in način izdelave. Ustvarjale so jo same čipkarice, pa tudi risarji vzorcev in trgovci.

Na bolj ali manj stilizirane motive se naslanjajo imena: luknjice (1), številke pomenijo vrstni red v omenjenem albumu), žabice (13), pokrovčki (15), rogljički (16), gobice (30), potonke (41), večje pogačke (43), krote (48), krone (49). Našteti so bolj preprosti, zahtevnejši pa so npr. kostonjevo pero s cvetom (52), monštranca (59), polži s slincami (60), čipke s pajki (61), lilije, ciklame (65), stilizirano cvetje (70), stilizirana vrtnica s perjem (95), veliki močeradi (100). Zares lepi vzorci so npr. lipov list (155), pav (158), stilizirano cvetje (160), čipke z granatnimi jabolki (172), čipke krizanteme (174, 175), vzorci s češnjami (374—377), čipka z zajčkom (378), košarica (384). Bolj izjemni so že motivi slovenske narodne noše (459—460), motiv s psom (472), plesalka (477), metuljček (482), šopek cvetic (485), petljica (493), motiv z detljico (494 do 497), venček (496), cvetna čaša (499), planika (503), stilizirana žival (504), futuristična hiša (505) itd. Tu opazimo, da se elementi precej naslanjajo na rastlinski in živalski svet, z njihovim spletnjem in prepletanjem nastajajo pravi ornamenti.

Po uporabi so med najstarejšimi cerkvene čipke (78, 83), različne metrske čipke, ki so služile za obrobjanje npr. zaves, prtov (109), ali vložki, ki so jih všivali v platnene prte in imajo preproste motive, in taki, ki so zelo zahtevni za delo. Vogl(čk)ji pridejo v poštev za okras robov pri prtih, za okras oblek so čipkani ovratniki, za okras robčkov pa obrobe (528—544).

Čipke so najrazličnejših oblik, na kar vpliva tudi to, za kaj so namenjene. So okrogle, ovalne, kvadratne, pravokotne, trikotne in še izjemnih posebnih oblik. Nekaj imen zanje: za trioglate so se ustalili trgovski nazivi »vogli« z različnimi motivi, npr. vogli s podkovicami (178), vogli iz krišček, z gobo, s podkvo, s krono, z egiptovsko sfingo (181—185). Od tega so klekljarice ostale v spominu samo osnovne oblike (»uoglički«) brez natančnejše opredelitve. Ti vsebujejo že imenovane ali nove motive, npr. raca z gnezdom (229), petelini (230). Starejše čipkarice pravijo majhnim vzorcem trikotnih oblik »vrance«. (V albumu so razporejene pod zaporednimi številkami od 208—217). Kvadratni ali okrogli vzorci so različnih velikosti: od zelo majhnih, s stranicami oz. premerom okrog pet cm, do pravih prtov ali celo pregrinjal za postelje.

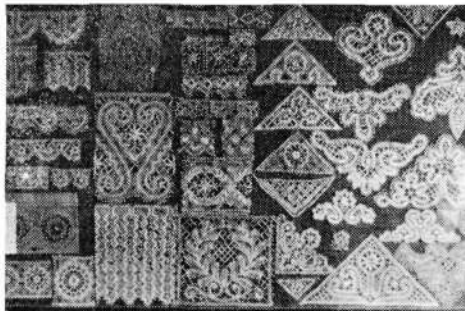
Po načinih dela, ki so med seboj večkrat kombinirani, poznamo slepo gaso, kjer se rabi pet parov klekljnov in se sučejo samo zanke, ki se ovijajo okrog bučik, nato so kitice in ušesca, ki se delajo samo z dvema paroma; več parov je potrebno za satovje, kjer se sicer dela le z dvema paroma izmenoma, nekaj časa z dvema, nekaj časa z drugima dvema, nato je treba zaklekljati hkrati kar s štirimi pari, na koncu pa nastane mrežica, podobna satovju. Nekoliko podobno se delajo tudi krvince. Sukano se dela z vsemi petimi pari ali samo z enim ali dvema ob robu čipke. Pri tem načinu je treba, preden zaklekljamo par — ki ga vodimo po čipki sem in tja (kot gre čolnič pri tkanju) — z naslednjim, oba para posukati. Pri naštetih načinih je potreben tanjši sukanec kot za rogljičke in krajček, kjer se rabi sedem parov klekljnov in se suče na obeh krajih, pri rogljičkih pa še zatiska. S takim sukancem se delajo tudi ribice ali zvezdice, ki so za vsako klekljarico preizkusni kamen njene spretnosti. Delajo se le z dvema paroma in na poseben način. Danes jim mlajše klekljarice niso več posebno kos. Prav tako potrdilo klekljaričinih zmogljivosti je, če zna delati polpremet. Že samo ime pove, da se tu samo

na pol zakleklja z vsakim parom, razen na kraju. Za to delo se navadno uporablja zelo tanek sukanec. Zelo lepi in tudi priljubljeni so pri klekljaricah pajki, ki tudi zahtevajo poseben način dela.

V vitrini vidimo že izdelane čipke raznih oblik in velikosti, ki so izdelane v glavnem iz debelejšega belega sukanca in po vzorcih, za katere se rabi sedem parov klekljnov. Take čipke so Žirovke navadno imenovali »ta stare«, pa tudi »žirovske«, češ, da so jih delale le v Žireh, v Idriji pa nikoli. Tu si lahko ogledamo tudi na papir narisane vzorce čipk (papirce, muštre), ki so jih navadno premazovali s klejem (»polimali«), da so dalj časa vzdržali. Na fotografiji poleg vidimo, kako so včasih s čipkami okraševali obleke.

Končni videz in kvaliteta čipke je odvisna od klekljaričine spretnosti, ki je v tem, da so postavki pravilno razporejeni in se izpuščajo, ker bi sicer tok čipke šel postrani oz. bi bil preredek, da se dobro sučejo zanke in da se klekljni dovolj zategujejo. Izkušene klekljarice vedo, da je kvalitetna čipka »trda«, ne mehka in mekljiva. To preizkušajo s tipanjem in malo za šalo, malo zares tudi tako, da npr. manjšo čipko skušajo v roki obdržati pokonci, in dobra čipka se pri tem zares ne povesi ali omahne.

Kot pianist zvesto sledi skladbi, ki jo igra, tako se klekljarica drži predpisane ga načina izdelave, ki je s simboli označen na papircu, in risa (smeri v vzorcu). In kot je veliki glasbenik pri tem ne le poustvarjalec, ampak tudi samostojen umetnik, podobno velja za dobro klekljarico, seveda v drugačnem sistemu in tudi ravni izražanja. Pri vsem tem pa vendarle pozabljamo, da na umetelnost ali umetnost čipke odločilno prispevajo risarji vzorcev, saj so ti že sami po sebi včasih vsaj dekorativne vrednosti. Vzorci, ki

Izdelki žirovskih čipkaric. (Foto Ciril Stanonik.)

vsebujejo elemente rogljičkov, krajčka, ribice, kitice in se zanje rabi sedem parov klekljnov z debelejším sukancem (pogačke, potonke, kranceljnovke, srčevke itd.), učinkujejo nekako rustikalno. Na arabske in ornamente spominjajo čipke, katerih vzorci so precej stilizirani in abstraktni. Njihova izdelava je dokaj enostavna. Glavna sestavina je slepa gasa s petimi ali celo štirimi pari klekljnov, pridružijo se še posukano, pol premet in satovje. Imena zanje so manj razčlenjena in porojena bolj v zadregi («take s pavčki», «rajmi» itd.). Samo preizkušene, zares nardjene in potrpežljive klekljarice so delale »figure«, ki so glede na prvi dve vrsti vzorcev najbolj optično dojemljive, in če tudi te prevedemo v likovni jezik, morda najbliže realizmu. Čipke s figuro so bile zanje najvišji dokaz njihovih zmogljivosti. Stare klekljarice se jih spominjajo s prikritim navdušenjem, kaj vse so zmogle. Tudi po dvajset parov klekljnov (oz. štirideset nitk) hkrati je bilo treba obvladati. Posebno se spominjamo figur s košaricami, cvetjem, angelčki, plesalkami, narodnimi nošami itd. Izredna posebnost med njimi je čipkana podoba Layerjeve Marije Pomagaj. Vzorec zanje je napravil Božo Račič, naredila pa dva primerka Leopoldina Pelhanova l. 1937. Enega ima univerza v Pittsburgu v ZDA, drugega pa papeška palača v Vatikanu. V naši zbirki imamo priložnost videti kajpak samo fotografijo te čipke.

V naslednji vitrini vidimo različne fotografije (udeleženk čipkarske šole l. 1906 in l. 1937, klekljarice v zimskih večerih, žirovske čipke na zagrebškem trgu l. 1938, igralka Ita Rina-Kravanja v čipkasti obleki), sicer pa je v glavnem posvečena Državnemu osrednjemu zavodu za žensko obrt v Ljubljani. (Plakat in vabilo tega zavoda, ki vabita na ogled obrtno-industrijske razstave v Škofji Loki l. 1936, fotografija žirovskih čipk na tej razstavi.) S plakata, ki je bil izdan ob njegovi desetletnici, zvedo, da so bile med vojnama Žiri na prvem mestu po moči te obrti (Idrija ni upoštevana, saj je italijansko-jugoslovanska meja tekla le 1 km zahodno od Žirov). Sledijo jim Železniki, Poljanska, Selška dolina, Polhov Gradec in Horjul. Tu zvedo tudi za par imen risar-

jev, ki so imenovani pod fotografijami vzorcev: N. Geiger (Narodni motiv), M. Renova (Motiv za zavese), Kranjec s polhovko (osnutek M. Gaspari). Fotografija iz Dela nas spomni, da je motiv klekljarice pritegnil tudi umetnike. Karel Putrih jo je vliil v bron in je v stalni zbirki Moderne galerije v Ljubljani.

Zadnji del je posvečen delu A. Primožiča (1870—1954), ki je trgoval s čipkami od l. 1905 do 1946. Dobro vzroce je preskrboval od domačih in tujih risarjev. O vsem tem priča njegova delno razstavljena korespondenca (npr. l. 1901 se mu trgovec Jos. Lenarčič z Vrhnike ponuja za posredovalca pri razpečevanju čipk). Zveze je imel tudi z inozemstvom (Francija, Velika Britanija, Argentina). Pri tem so mu pomagali domači rojaki, ki so se izseljevali v svet. Vidimo lahko tudi dokumente, ki govore o prizadevanjih, da bi s trgovino nadaljeval še po II. svetovni vojni. Na panouju nad vitrino so razstavljene čipke iz njegove zapuščine, kakršne so se klekljale v Žireh do I. svetovne vojne.

Sklep

Predstavljena muzejska zbirka v Žireh je dovolj skromna, vendar nam skuša nazorno predstaviti panogi, ki sta poleg kmetijstva dajali kotlini značilno podobo in tudi zvok, ki ga je še posebno slišalo zanj občutljivo uho. Žirovski glasbeni učitelj, pevovodja in skladatelj Anton Jobst je na televizijski oddaji, ki mu je bila posvečena za njegovo osemdesetletnico spomladi l. 1974 nekako takole obujal tiste čase: »Ko si šel zvečer po cesti med hišami, se je iz njih slišalo nabijanje kladiv po čevljih in ropotanje klekljnov vmes.«

Tisti časi so minili. Medtem ko je bilo čipkarstvo potisnjeno na stranski tir, saj danes nima pomembne gospodarske veljave, ohranjanja pa še vedno sloves cenjene ročne dela, se je čevljarstvo razmahnilo v najpomembnejšo gospodarsko dejavnost v Žirovski kotlini in daje ljudem največ kruha. To mu je omogočil samo prehod na strojno izdelavo. Kdo ve, ali ne bi tudi čipkarstvo ohranilo svojo tradicijo, če bi ga mogli modernizirati.

Marija Stanonik